

मूल्य १० रुपये

। जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी ।

मातृसेवा

नूतन वर्षाभिनंदन!

वर्ष ५८ वे

२४ एप्रिल २०२४
(१)

अंक ४

मातृसेवी / एप्रिल २०२४ (१)

मातृसेवा

कै. कमलाताई होस्पेट : संघसंस्थापिका
कै. प्रमिला दाणी : आद्य संपादिका

स्थायी समिती (२०२१-२०२८)

☐ डॉ. अरुणा बाभुळकर : अध्यक्ष	☐ डॉ. लता देशमुख : सचिव
☐ श्रीमती शीला राव : संपादिका	☐ श्रीमती ममता चिंचवडकर
☐ श्रीमती सुरेखा देवघरे	☐ सौ. यशःश्री वाघ
☐ श्रीमती शोभा पारळकर	☐ श्रीमती वनिता पाटील : आमंत्रक

अनुक्रमणिका

संपादकीय	- शीला राव	३
चैत्र पालवी	- शोभा पारळकर	४
होलिका दहन : पुनर्विचाराची आवश्यकता	- सुरेखा देवघरे	५
किशोर किशोरी ना वाचनाची गोडी कशी लावावी ?	- डॉ. विनीता हिंगे	६
डॉ. लीनाताई रस्तोगी	- डॉ. मृदुला तापस	८
कुटुंबातल्या वृद्धांना हवी सहानुभूती	- संकलित-प्रभा	९
कुमारवय आणि पालकांचे संगोपन कौशल्य	- किशोरी वाळुंजकर	१०
व्यसनांवर मात	- अनुराधा मोहनी	१३
संयमी आणि कणखर	- साभार - म.टा.	१५
व्यासंग चिंतनाचा सन्मान	- संकलित-आशा	१६
जाहिरातींच्या मयसभेत	- केशव साठ्ये	१७
भारतीय गणराज्याच्या निर्मात्या..	- डॉ. श्रीरंजन आवटे	१९
सहजीवनाची साधना आणि पुरुष सहजीवन स्त्री	- डॉ. दमयंती पांढरीपांडे	२१
Why is it mandatory in.....		२४
शाखावृत्त		
स्नेहांगण दिव्यांग मुलांच्या शाळेत अस्थिरोग तपासणी शिबिर		२५
स्नेहांगण शाळेचा ४३ सावा वर्धापन दिन सोहळा		२५
नंदनवन दुर्बल मनस्क मुलांची शाळा, सीताबर्डी		२७

कृपया नोंद घ्यावी, वार्षिक वर्गणी रु. २०० आहे लवकरात लवकर वर्गणी पाठवावी.

कार्यालय : मातृसेवा संघ, सीताबर्डी, नागपूर - १० फोन : २५२२३९३, २५२२२८७, २५२३५९६
Website : <http://www.mss.org.in> Email : matrusewa@yahoo.com

अंक मिळत नसल्यास जवळच्या पोस्ट ऑफिसमध्ये तक्रार करावी.

मातृसेवी / एप्रिल २०२४ (२)

संपादकीय

– शीला राव

हा एप्रिल महिना गुढीपाडवा, रामनवमी आणि रमजानची ईदही घेऊन आला आहे. या गुढीपाडव्याला सुरू होणाऱ्या आपल्या नवीन वर्षाचे नाव 'क्रोधी' असे आहे. खरेच की काय म्हणूनच आपण निसर्गाचा कोप/क्रोध अनुभवतो आहोत असे वाटायला लागले आहे. होळी पौर्णिमेनंतर काही दिवस आपण नेहमीप्रमाणे तीव्र उन्हाचा अनुभव घेतला आणि नंतर मात्र निसर्गाने रौद्ररूप धारण केले. वादळवारे, विद्युत्-गर्जना आणि अकाल-वर्षा ह्यांनी कब्जा घेतला आहे आपला. आता हा क्रोध शांत होऊन नेहमीसारखे स्वाभाविक वातावरण येईल आणि आपण हे नूतन वर्ष आनंदाने घालवू शकू अशी कामना करून तुम्हा सर्वांना नूतन वर्षाच्या शुभेच्छा देते.

महिलादिनाच्या निमित्ताने नागपुरातील काही कर्तबगार महिलांचा परिचय देणारा मार्चचा आपला अंक तुम्हाला आवडला असेल अशी अपेक्षा आहे. हा आपला एप्रिल महिन्याचा अंक माहितीपूर्ण करण्याचा प्रयत्न करित आहे. चैत्र महिन्याच्या वातावरणाला अनुसरून वेगवेगळे रंग आणि सुगंध यांनी आकर्षक विषयांचा समावेश करण्याचा प्रयास ह्या अंकात आहे. डॉ. विनीता हिंगे ह्यांचा किशोरांना वाचनाला उद्युक्त करण्याविषयी आणि किशोरी वाळुंजकर यांचा किशोरांचे संगोपन करण्याचा लेख नक्कीच आपल्याला उपयोगी पडेल. याशिवाय सध्याचे सामाजिक प्रश्न हाताळण्याचा प्रयत्न केला आहे.

आपल्या मासिकात उत्तम लेख असावेत असे वाटते; म्हणून काही विदुषींना विनंती करून त्यांच्याकडून लेख मिळविण्याची कोशीश करित आहोत. मनाला जरा हलके फुलके करण्यासाठी एक इंग्रजी स्फुट लेख दिलेला आहे. हे मातृ-सेवा-संघाचे मुखपत्र आहे ह्याची आम्हाला पूर्ण जाणीव आहे, त्याची नेहमी काळजी घेतली जाते. महिला, मुले आणि समाजातील थोर व्यक्ती, अधिकारी, कलावंत, शास्त्रज्ञ ह्यांची माहिती देण्यासाठी आपणही मदत करावी. आपले प्रोत्साहन मिळाल्यास आणि टीकाही ऐकायला मिळाल्यास त्याचे स्वागत आहे.

कविवर रचिती काव्याला परि ।

रसिक जाणती स्वादाला ॥

मातृसेवी / एप्रिल २०२४ (३)

चैत्र पालवी

– शोभा पारळकर

ह्यावर्षीही, नेहमीप्रमाणे, मी घरच्यांशी पैज लावली होती – १ मार्चला माझ्या प्रिय मोगच्याला पहिलं फूल येणार म्हणजे येणारच ! पण ह्यावेळी रागरंग काही वेगळाच दिसत होता. कधी सोसाट्याचा वारा, तर कधी दिवस दिवस ढगाळ वातावरण, कधी चटक उन तर कधी गारांचा पाऊस! एवढ्या सगळ्या संकटांना तोंड देऊन, माझा मोगरा वेळेवर फुलेल ना? पण अगदी वेळेवर, पोपटी रंगाच्या कोवळ्या पानाआडून एका टपोऱ्या फुलानं प्रकट होऊन, माझी बूज राखली. माझ्या मनात चैत्र फुलतो, तो मोगच्याच्या फुलांनी!

चैत्र हा सृजनाचा महिना, नवनिर्माणाचा महिना. सगळी जुनी पानं गळून झाडं अगदी मृतप्राय दिसत असतात, तेव्हा चैत्र त्या कलेवरांवर अमृताचा शिडकाव करतो, आणि काय जादू होते पहा – वठलेल्या वृक्षांच्या गाठी गाठीतून कोवळी पोपटी पालवी डोकावू लागते. बघता बघता पोपटी पानं हिरवी कंच होतात अन् झाडे नवचैतन्यानं नाचू लागतात. ऊन वाढते तशी झाडेही वाढू लागतात.

ब्रह्मदेवाने सृष्टीच्या निर्मितीची सुरुवात चैत्रात केली अशी आख्यायिका आहे. साहजिक आहे, वातावरण इतके आल्हाददायक असताना ब्रह्मदेवांना सृष्टीच्या निर्मितीची स्फूर्ती आली असणार! त्यांच्या संग्रही असलेले सर्व रंग अन् सुगंध त्यांनी मुक्त हस्ताने उधळले असणार! गुलमोहराचे सडे घालून, बाहव्याच्या झुपक्यांची तोरणे लावून त्यांनी सृष्टीला सजवायला सुरुवात केली असणार! शुभ्र मोगच्यांच्या सुगंधी ठिपक्यांच्या रांगोळ्या काढल्या असणार! सृष्टीदेवतेला आंबे, द्राक्षे, ऊस आणि नवधान्याचा नैवेद्य दाखवला असणार!

चैत्राचे स्वागत आपणही ह्याच प्रेरणेतून करतो. गुढीपाडव्याला नववर्षाची सुरुवात होते गुढ्या तोरणे लावून, निरनिराळ्या जत्रा भरवून, चैत्रगौरीचे हकदीकुंकू करून, कीर्तने, प्रवचने, व्याख्याने आयोजित करून, आपण ऐक्याचे व सौहार्दाचे वातावरण निर्माण करतो व त्याचा आनंद उपभोगतो रामनवमीस श्रीरामजन्मोत्सव म्हणजेच विजयोत्सव साजरा करतो; शोभायात्रा काढतो. एकंदरीत, चैत्राचे वातावरण बुद्धीला, शक्तीला चालना देणारे असते. हनुमानजयंतीच्या निमित्ताने बलाची व श्रद्धेची उपासना होते. जसा हा चैत्रमास सर्व प्राणीमात्रांना प्रोत्साहित करणारा व सृजनाची प्रेरणा देणारा आहे तेव्हा आपणही गुढी उभारू ऐक्याची, स्वावलंबन व स्वातंत्र्याची! तर्कशुद्ध आचरणाची अन् सर्वांप्रती प्रेमाची!!

एप्रिल २०२४ मधील महत्त्वाचे दिवस –

७ जागतिक आरोग्य दिन, ९ चैत्रमासारंभ, गुढीपाडवा, ११ रमजान ईद, १४ डॉ. आंबेडकर जयंती, १७ श्रीरामनवमी, २१ भगवान महावीरजयंती, २३ हनुमान जन्मोत्सव, ३० राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज जयंती

मातृसेवी / एप्रिल २०२४ (४)

होलिका दहन : पुनर्विचाराची आवश्यकता

– सुरेखा देवघरे

उत्सव प्रिय भारतात् सणांच्या सोहळ्यांना, आज ही इतके जास्त महत्त्व दिले जाते की, त्या मागची रास्त पार्श्वभूमी, सुख वा दुःखाची कारणे याचा विचारच केला जात नाही. किंबहुना तसे कोणी विदेशी व्यक्तीने, किंवा देशातल्याच व्यक्तीने किंवा नव्या पिढीने जिज्ञासे- पोटी जाणून घेण्यासाठी विचारले तरी त्याची योग्य व समाधानकारक उत्तरे देता येईलच असे नाही. निदान, एखाद्या सणामागील चालीरीती, रूढी परंपरांचे स्पष्टीकरण देखील देता आले पाहिजे. अशी जाणीव सणाच्या संस्कृतीचा अभिमान बाळगणाऱ्यांना तरी असावी बरेचदा सणामागचे कार्यकारण जर कुणी अभ्यासूने सांगितले ती ते समजून घ्यायची जिज्ञासा व उत्सुकता तर अभावानेच आढळते. किंवा ती माहिती धक्कादायक आणि आपल्या मान्यतांना छेद देणारी असेल तर मात्र 'आमच्या भावनांना, आस्थांना दुखवणाऱ्या गोष्टी सहन करणार नाही' असा दमदाटीचा अभिनिवेश पहायला मिळतो. मग अशी प्रतिक्रिया देणारा वर्ग-समूह शिक्षित, अशिक्षित, अडाणी, रूढीवादी का असेना. पुढे यावरून 'प्रतिगामी विरुद्ध पुरोगामी' असा वाद उफाळला तर काही विचारायलाच नको.

नुकताच असा एक वाद होलिकादहनाला विरोध आणि त्याच्या पारंपारिक समर्थनाचा युक्तिवाद यात उफाळला. त्यावर वाद विकोपाला जाऊ नये म्हणून 'जुने जाऊ द्या मरणालागूनी' तसेच 'पुराणातली वानगी पुराणांत' म्हणून दोन्ही पक्षात समेटीच्या मध्यस्थिची सारवासारव उपयोगी ठरली नाही. युवा पिढीच्या मते होलिकादहन हे एका स्त्रीला बळजबरीने अग्रीत जाळून मारण्याचे कट कारस्थान होते. त्यातूनच पुढे सती प्रथा व जोहार सारख्या रूढी आजही चालू आहेत. म्हणूनच त्याचे कुठलेही समर्थन व उदात्तीकरण निकोप समाजवादीसाठी अपायकारकच आहे. म्हणून होळीच्या सणाची ही प्रथा बंद व्हायला हवी. मग होळीत वाईट गोष्टींना नष्ट करण्यासाठी होळी पेटवण्याची कितीही बाजू सावरली तरी माणसाच्या दोषांना सोडून देणे हे कितपत शक्य होते हे सर्वश्रुत होळीच्या निमित्ताने शिव्यांची किती-ही लाखोळी वाहून टाकली तरी वर्षभर शिव्यांचे पथ्य कुणीच पाळत नाही.

या सर्व वरवरच्या विवादापेक्षा गंभीर बाब ही आहे की, होलिका नामक स्त्रीला जाळून मारण्याच्या आनंदोत्सवात तमाम स्त्रीवर्ग इतर सणांसारखाच उत्साहात वावरतो. स्त्रियांना त्या 'स्त्री' दहनाबद्दल ना खेद ना खंत. त्यामुळेच होलिकादहनापासून सुरू झालेली क्रूर प्रथा पुढे सती प्रथेच्या आणि जोहारच्या रूपात अधिक दुष्टतेने होत आली तरी आज ही त्याचा भारी अभिमान समाजात दिसतो. मग घटना रूपकुंवर सती कांडाच्या विरोधाची असो की राणी पद्मिनीच्या जोहाराची, या क्रूर प्रथांच्या कपटी पुरुषी समर्थनाचे राजकारण करणारी सेना कसे करते हे काही पुराणातले उदाहरण नाही. म्हणून आता भारतीय स्त्रियांनी होलिकादहन विरहित होळीचा सण साजरा

करण्यासाठी पुढे यायलाच हवे. तरच दोषमुक्त मान्यता व रुढी, प्रथा, परंपरांची इडा-पिडा नष्ट होऊन विवेकनिष्ठ समाज घडवता येईल.

किशोर किशोरी ना वाचनाची गोडी कशी लावावी ?

- डॉ. विनीता हिंगे

किशोरवयीन म्हणजे १३ ते १८ वर्षांच्या वयातील मुलेमुली शाळा, शिकवणी वर्ग आणि इतर छंदवर्ग यामध्ये गुंतलेले असतात. पण याशिवाय त्यांना जो वेळ मिळतो त्यामध्ये ते काय करतात? शाळेच्या आसपास मुलेमुली एकत्र कुठल्यातरी गाडीवर भेळ, पाणीपुरी यासारखे पदार्थ चाखत असतात. त्याहून मोठे झाले की हॉटेलमध्ये जाताना दिसतात. आणि गाडीवर मुलगा आणि मुलगी एकत्र फिरताना बघणे सर्व नागरिकांना नकोसे झाले आहे. त्यावर समाजात सतत चर्चा होताना दिसते, चिंता व्यक्त केली जाते परंतु त्यावर उपाय कोणाला सापडत नाही.

परीक्षेत उत्तम गुण मिळवून मुलांना भरपूर पगाराची नोकरी मिळावी ही पालकांची अपेक्षा. आणि त्यामुळे मुलांना येणारा ताण, नि तो कसा हाताळावा हे न उमगल्याने मुले कदाचित आपल्या परीने मार्ग शोधत असावेत. पण मुलांनी भरपूर खेळावे आणि शरीर सुदृढ करावे तसेच भरपूर वाचावे आणि आपले मनही सुदृढ करावे असा सोपा मार्ग आज कठीण झालेला दिसतो आहे. त्याची कारणे अनेक आहेत.

भरपूर पैसा देणारी नोकरी मिळण्यासाठी इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेत मुलांना घालायचे आणि त्यांना सतत अभ्यास, शिकवणी, परीक्षा यात गुंतवायचे याला पर्याय नाही असे आजच्या पालकांना वाटते. मातृभाषेपासून दुरावलेली मुले मोकळेपणाने व्यक्त होऊ शकत नाहीत. नीट विचारही करू शकत नाहीत. त्यामुळे अनेकदा ती भांडणे, मारामारी करू लागतात, किंवा कुढत बसतात. किशोरवयीन मुलांच्या आत्महत्यांचे वाढते प्रमाण यामागील कारणे सांगताना त्यांच्यावरील ताण हे मुख्य कारण दिले जाते. तर हा ताण दूर करण्याचे सामर्थ्य 'पुस्तकात' आहे हे निश्चित, म्हणजे पुस्तके वाचनाच्या छंदात आहे हे नक्की! आपणापैकी अनेकांनी हा अनुभव घेतला आहे. पुस्तक वाचताना सारे काही विसरायला होते. आजूबाजूच्या गोष्टींचा विसर पडतो. एका नव्या जगात आपण सहज रमून जातो. आपल्या प्रश्नांना उत्तरे मिळतात, निराशा दूर होते हे काही नवे नाही.

वाचनाचे अनेक फायदे सर्वांनाच माहिती आहेत. साने गुरुजींची 'श्यामची आई' वाचून डोळ्यांत पाणी आणणारी मुले नकळत काही संस्कार स्वतःमध्ये रुजवत असतात. वयपरत्वे मुलांचे वाचन बदलत जाते पण पुस्तके वाचताना त्यांची कल्पनाशक्ती विकसित होते, दुसऱ्यांचा विचार करण्याची सवय मुलांना लागते. किशोरवय हे अत्यंत महत्वाचे. खरे तर बालवयातच गोष्टी ऐकत वाचत पुढे वाचनाची सवय दृढ व्हायला हवी. आज छोट्या आणि मोठ्या पडद्याची सवय मुलांना लागते आहे.

त्याचे फायदे तोटेही आपण बघतो आहोत. या पडद्यापासून मुलांना थोडे दूर ठेवावे यासाठी काय करता येईल ?

शिक्षणाचे माध्यम इंग्रजी असलेल्या मुलांना किशोरांसाठी असलेली पुस्तके ग्रंथालयातून आणून देऊन किंवा विकत घेऊन देत पालकांनी त्यांना उद्युक्त करायलाच हवे. शाळेतील शिक्षकांनी वाचनाचा आग्रह धरायला हवा.

मुलाना जर्मन, फ्रेंच अशा भाषा शिकवण्याचा प्रयत्न आज अनेक मध्यमवर्गीय पालक करतात. त्यात काही गैर नाही. अशाच प्रकारे मुलाना मराठी शिकवता येईल. हा प्रयत्न नक्कीच करायला हवा. यातून मुले आणि पालक यांच्यात सुरेख संवाद होईल. कविता वाचन, गायन करून मुलाना गोडी निर्माण करता येईल. मुलांच्या मित्रांच्या गटाला एकत्र करून वाचन, चर्चा, कधी एखाद्या साहित्यकृतीवर आधारित चित्रपट बघणे असे मुलाना आवडतील असे उपक्रम करायला पालकांनाही मजा येईल. याबाबत माझे स्वतःचे अनुभव येथे सांगते त्यावरून मुलाना वाचनाची गोडी लावणे फारसे कठीण नाही हे ध्यानात येईल.

मी स्वतः असे काही उपक्रम राबवले आहेत. फ्लॅटस्कीममधील मुले मुली एकत्र करून 'बालामृत शतश्लोकी' या पुस्तकातील शंभर श्लोक मी मुलांसह पाठ केले. मराठी विनोदी नाटकले बसवले. त्यातील संवाद अनेक वर्षानंतरही मुले म्हणून दाखवतात. एखादा श्लोक आठवला नाही तर कधीही फोन करून विचारतात. या गटाला एकत्र करून सगळ्यांनी मिळून पुस्तके वाचली. वाचनातील मौज मुलाना कळली. घरी रोज काय वाचले ते सांगायचे असे ठरवल्यामुळे प्रत्येकजण वाचून येत. नागपुरातील अनेक शाळांमध्ये मी कथाकथनाचा उपक्रम सातत्याने राबवला आणि पंचतंत्रातील कथांपासून मराठी भाषेतील अनेक नव्या गोष्टी सांगून नव्या लेखकांची माहिती दिली. मुले विज्ञान कथा आवडीने वाचू लागली.

पालक आणि आज उन्हाळ्यात दिसणारे संस्कारवर्ग देखील वाचनाची गोडी लावण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावू शकतात, हे निश्चित. महिला मंडळाने चालवलेल्या संस्कार वर्गात आम्ही महिला रोज कथाकथन आणि मुलांचे वाचन घेत असू. त्यावेळी मुलाना वाचनाची गोडी लागली हे बघून सगळ्या महिलांना फार समाधान वाटले. सतत सात वर्षे हा उपक्रम राबवला आणि कोरोनाच्या साथीत ऑन लाइन पद्धतीने हाच उपक्रम राबवला. त्यातून मुलांची आवड कायम असल्याचे पाहिले आणि आनंद झाला. एकदा लागलेली गोडी टिकतेच हे अनुभवास आले.

शहरातून ज्येष्ठ नागरिकांचे संघ असतात. त्यांचे अनेक उपक्रम चालतात. किशोरवयीन मुलांसाठी सुटीत वाचन उपक्रम राबविण्यास प्राधान्य दिल्यास ज्येष्ठ नागरिकांनाही आनंद मिळेल. मातृभाषा आणि वाचन यांचे महत्त्व वादातीत आहे. त्यासाठी कल्पक उपक्रम योजून जिव्हाळ्याने ते राबवले गेले तर किशोरावस्थेतील मुलेमुली नक्कीच वाचू लागतील त्यातून संवेदनशील बनतील यात काही शंका नाही.

डॉ. लीनाताई रस्तोगी

- डॉ. मृदुला तापस

जागतिक महिलादिनाच्या पूर्वसंध्येला दि. ७ मार्च रोजी नागपुरातील प्रख्यात संस्कृत विदुषी आणि बहुभाषाकोविद डॉ. लीनाताई रस्तोगी यांना केंद्रीय संस्कृत विश्वविद्यालयाद्वारे भारताच्या राष्ट्रपती मा. द्रौपदी मुर्मू यांच्या हस्ते 'विद्यावाचस्पती' या मानद उपाधीने सन्मानित करण्यात आले.

लीनाताईंचा जन्म मुंबई येथे खोटे घराण्यात झाला. विवाहानंतर मृणालिनी खोटे लीना रस्तोगी म्हणून जबलपूरला गेल्या. तिथून नोकरी-निमित्ताने त्या नूतन आदर्श महाविद्यालय, उमरेड येथे रुजू झाल्या. निवृत्तिनंतर संस्कृत भाषेचा प्रचार-प्रसार हाच जीवनाचा उद्देश निश्चित करून त्या नागपुरात स्थायिक झाल्या, संस्कृतमध्ये विविध प्रकारचे काव्यप्रकार त्यांनी रचले आहेत. यामध्ये 'स्वयंसिद्धः प्रज्ञाचक्षुः', हे चरित्र, 'रसरङ्ग' हा एकांकिका संग्रह, 'प्रस्थितास्म्यहम्' हा कवितासंग्रह, 'प्रज्ञाभारती वर्णकरांचे चरित्र', 'अन्तःस्फुरितम्' हा संस्कृत कथासंग्रह, 'श्रीधराख्यानम्' हे संस्कृत कीर्तन, 'ऐक्यात्मस्वरावली' ही समीक्षा, आणि 'त्रिवेणी' हा लेखसंग्रह आहे. याशिवाय 'स्पंदने' आणि 'दिठीपल्याड' हे मराठी कविता संग्रह आहेत.

'सांख्यतत्त्वदीपिका' हा दर्शनशास्त्रग्रंथ आहे. विस्तारभयास्तव येथे केवळ काही पुस्तकांची नावे प्रातिनिधिक स्वरूपात दिली आहेत. हिंदी, मराठी आणि इंग्रजी या तीनही भाषांमध्ये अनेक प्रसिद्ध ग्रंथांचे अनुवाद त्यांनी समर्थपणे केले आहेत. संस्कृत भाषेतील बालसाहित्याचे २३ चरित्रात्मक खण्ड, कुमारसम्भवम्, तर्कवीरदर्शन, देववाणीचे वरदान, व्यासादिकांची उशिटे, वाचे बरवे वाचकत्व इत्यादि ग्रंथांचेसंपादन त्यांनी केले आहे.

महाराष्ट्र शासनाद्वारे दिला जाणारा 'संस्कृत पण्डिता पुरस्कार'-१९९९, बाबासाहेब घटाटे न्यास द्वारे-जीवनगौरव पुरस्कार, महाराष्ट्र राज्य संस्कृत नाट्यलेखन-प्रथम पुरस्कार-२०१३-२०१४, महाकवि कालिदास-संस्कृतव्रती राष्ट्रीय पुरस्कार इत्यादि अनेक पुरस्कारांनी त्यांना वेळोवेळी सन्मानित करण्यात आले आहे.

राष्ट्रीय संस्कृत-पत्रकार संघाच्या उपाध्यक्षा - २००८ ते २०१३
महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृति-मण्डळाच्या अध्यक्षा-२०१० ते २०१३
महाराष्ट्र राज्य भाषा संचालनालयाच्या दोन समित्यांवर (शासन-व्यवहार-कोश आणि अर्थशास्त्र-परिभाषा-कोश निर्माण) संस्कृतज्ञ म्हणून नियुक्ती
२०१५ ते आजपर्यंत संस्कृत-भवितव्यम् या साप्ताहिकाच्या संपादिका म्हणून त्या २००५ सालापासून कार्य करित आहेत.

संस्कृत शिवाय मराठी, हिंदी, पाली-प्राकृत, बंगाली, ऊर्दू, गुजराती आणि इंग्रजी या भाषांवर त्यांचे प्रभुत्व आहे. संस्कृत-भाषा-प्रचारिणी सभा या संस्कृतच्या प्रचार-प्रसाराचे कार्य करणाऱ्या संस्थेच्या त्या विद्यमान अध्यक्षा आहेत.

मातृसेवी / एप्रिल २०२४ (८)

उपनिषदे, रामायण आणि भगवद्गीता या ग्रंथांचा त्यांनी सखोल अभ्यास केला असून याविषयांवर त्यांनी विविध ठिकाणी भाषणे आणि प्रवचने दिली आहेत. विशेषतः या ग्रंथातील विचार आजच्या काळातही कसे उपयुक्त आहेत ह्याविषयी आपल्या दैनंदिन जीवनातील उदाहरणांच्या आधारे अत्यंत खुसखुशीत शैलीत रंजक पद्धतीने त्या पटवून देतात.

विचाराधिष्ठित आचरण आणि भारतीय संस्कृतीच्या तत्त्वज्ञानाच्या मुशीतून घडलेले विचार यांनी लीनाताईचे बहुआयामी व्यक्तिमत्त्व उजळून निघालेले आहे. डॉ. लीनाताई रस्तोगी यांनी साहित्यिक कर्तृत्वाने नागपूरचे नाव संपूर्ण भारतात पोहोचविले आहे.

कुटुंबातल्या वृद्धांना हवी सहानुभूती

- संकलित-प्रभा

घरातल्या आजी-आजोबांना आधार असतो तो घरातल्या माणसांचाच. त्यांच्या, कुटुंबातल्या व्यक्तींकडून काही अपेक्षा असतात. त्या पूर्ण व्हाव्यात म्हणून ते सतत आग्रही दिसतात. पण नेमकी हीच अपेक्षा कुटुंबकलहाला कारणीभूत ठरते आणि घरातल्या वृद्ध माणसांची अडगळ वाटू लागते. त्यांना एखादं काम सांगितलं की लहान मुलांपासून मोठ्या व्यक्तींपर्यंत अनेकजण ते टाळतात. त्यांची कामं करण्यात आपला वेळ जातो अशी त्यांची समजूत असते. पण अशी कामं करण्यासाठी किती वेळ लागतो? एखादं औषध आणून देणं किंवा औषधाच्या बाटलीचं झाकण उघडून देणं अशा अगदी लहानसहान कामातही टाळाटाळ केली जाते. कधी त्यांना बरोबर घेऊन एखाद्या ठिकाणी जायचं असेल तर बरेचदा त्यांना नेणं इतरांसाठी संकट ठरतं. त्यांच्या गतीनं चालणं किंवा रिक्शा आणून देणं, त्यांना समारंभाच्या ठिकाणी बसण्यासाठी जागा करून देणं अशा अनेक गोष्टीत लक्ष द्यावं लागतं आणि आपल्या कामातून एवढा वेळ काढणंच त्यांना शक्य होत नाही. म्हणून अशी कामं टाळण्याकडेच त्यांचा अधिक कल असतो.

या वृद्ध व्यक्तींना नक्की कशाची अपेक्षा असते कुटुंबाकडून? थोडीशी आपुलकी आणि आपल्याकडे लक्ष दिलं गेल्याचं समाधान, एवढंही घरातल्या व्यक्ती त्यांच्यासाठी करू शकत नाहीत. म्हणूनच गृहकलहाचं बीज रोवलं जातं. त्याचा बघता बघता वृक्ष होतो आणि परिणती होते ती कुटुंब विभक्त होण्यात. शेवटपर्यंत आपल्या बळावर जगण्याची ताकद शारीरिकदृष्ट्या माणसाच्या अंगात उरत नाही. म्हणूनच जरी पैसा जवळ असला तरी माणसही असावीशी वाटतात. माणसांचा आधार असणं ही फार मोठी गोष्ट आहे. अचानक काही संकट उद्भवल्यास शेवटी पैशाच्या आधारापेक्षा माणसाचा आधार केव्हाही मोठा वाटतो. पण पैशाभोवती फिरणाऱ्या दुनियेत हा विचार किती जण करतात? आयुष्याच्या पूर्वार्धात भरपूर पैसा

कमावला की झालं. म्हातारपण अगदी सुखात जाईल अशी त्यांची धारणा असते. ते काही अंशी खरं आहे. कारण पैशाशिवाय कोणी कोणाची सेवा करत नाही, कर्तव्यभावनेने ती करावी लागली तर त्यात प्रेमाचा ओलावा रहात नाही. पण हे कर्तव्य पार पाडताना घरातल्या सदस्यांनी, ज्या वृद्धांची सेवा करायची त्यांनी आपल्यासाठी पूर्वी किती खस्ता काढल्या आहेत याचा थोडाफार विचार करावा. अगदी गरिबीतही माणूस सुखी राहू शकतो आणि गडगंज पैसे असूनही माणसांअभावी त्याला जीवन नकोसं होतं, अशी अनेक उदाहरणं सांगता येतील.

कुटुंबातील व्यक्तींची वृद्धमाणसांप्रती असणारी जबाबदारी कोणती हे आता विशेषत्वाने सांगावं लागत आहे. दिवसेंदिवस वाढणाऱ्या वृद्धाश्रमांची संख्या पाहिली की मागची पिढी या पिढीला नकोशी झाली आहे हेच चित्र दिसतं. पण आज आपल्या घरातल्या वृद्धांना बाहेरचा रस्ता दाखवणाऱ्या पिढीने उद्या आपल्यासाठीही अशीच एखादी सोय करून ठेवावी. कारण त्यांच्यावर ही वेळ यायला थोडेच दिवस शिल्लक असतात. म्हातारपण हे दुसरं बालपण असतं म्हणतात. आपण लहान मुलांच्या चुका जशा सोडून देतो किंवा त्याला सुधारण्याची संधी देतो, तोच दृष्टिकोन वृद्धांकडे पाहताना ठेवायला हवा. आपण निकामी झालो आहोत. आपली कुणाला गरज नाही असे विचार मनात आल्याने वृद्ध माणसांमध्ये चिडचिडा स्वभाव निर्माण होतो. ते लक्षात घेऊन त्यांचा स्वभाव कायमच तसा आहे, असा गैरसमज न करून घेता त्यांना समजावून सांगणंही गरजेचं असतं. शेवटी प्रेम दिल्याने वाढतं हे सूत्र लक्षात ठेवलं तर आयुष्याची संध्याकाळ त्रासदायक ठरणार नाही.

कुमारवय आणि पालकांचे संगोपन कौशल्य

— किशोरी वालुंजकर

कुमारवय म्हणजे चैतन्याचा धबधबा! त्यांच्यामुळे घरातील वातावरण उत्साहित दिसतं, आनंदी असतं. ह्या वयात त्यांची बुद्धी, प्रतिभा वाढीस लागलेली दिसते. सद्यःपरिस्थितीत मुलांच्या (मुले आणि मुली) वाढीचा वेग, परिपक्वतेचा वेग पूर्वीपेक्षा ४ वर्षे आधीच होतांना दिसतो. त्याची कारणे भरपूर आहेत. म्हणूनच पालकांना, शिक्षकांना स्वतःमध्ये बदल करणे आवश्यक असते. मुलांवर वर्चस्वही गाजवायचं नसतं पण दुर्लक्षही होऊ द्यायचं नसते. त्यांचा बौद्धिक, मानसिक, भावनिक विकास शारीरिक विकासाबरोबर झपाट्याने होत असतो. त्यांच्या स्वकल्पना (self concept) सतत बदलत असतात. कधी त्यांना शास्त्रज्ञ, कधी उद्योगपती कधी राजकारणी नेता, कधी अभिनय क्षेत्रात जाऊन प्रसिद्धीस यायचे असते. मुले विभूतिपूजक असतात. त्यांचे आदर्श (Role model) ह्या वयात ठरत असतात, त्यांच्या आदर्शांवर संस्कारांचा, आई-वडिलांच्या, शिक्षकांच्या समाजाच्या अपेक्षांचा दबाव असतो. मित्रांचा प्रभाव तर (Peer Pressure) जबरदस्त असतो.

व्यक्तिमत्त्वाची कांही वैशिष्ट्ये कुमारवयात प्रकर्षाने वाढीस लागलेली दिसतात, त्यांची आक्रमकता (धाडसी कृत्यांकडे कल) उद्दामपणा (मला सगळं समजतं, आई-वडिलांच ज्ञान जुनं झालय), अलिप्तता (एकाकी राहणं, स्वमग्न असणं) त्यांची उदासिनता ह्या भाव-भावना दिसतात. त्यांना आर्थिक स्वातंत्र्य हवं असतं (मला पॉकेट मनी द्या पण हिशोब मागू नका) अशा वेळी पालकांना काळजीपूर्वक शिस्त आणि शिक्षा (punishment) ह्यातील फरक समजून घ्यायचा असतो. आज सर्वदूरच अमेरिकन संस्कृतीचा मुलांवर परिणाम होताना दिसतो. तेथील मुलांच्या अति व्यक्तिस्वातंत्र्याच्या कल्पना असतात. त्यांच्यात compatibility कमी असते. असे म्हणतात आई-वडील मुलांना रागावले तर ती मुलं '९११' नंबर ला फोन करतात म्हणजे पोलिसांना! अर्थात ही ऐकीव, किंवा वाचनातून मिळालेली माहिती आहे. इथली मुले इथल्या संस्कारातून वाढलेली तिथे जातात त्यामुळे त्यांच्यात इतकी टोकाला जाण्याची वृत्ती नसते. 'पाय असावे जमिनीवरती कवेत अंबर घेतांना' ही शिकवण त्यांना असते. तरीही हळुवारपणे त्यांचा Ego (अहं) न दुखावता, त्यांना विश्वासात घेऊन मार्गदर्शन करणं आवश्यक असतं.

मुलांना प्राप्त परिस्थितीची जाणीव करून देऊन त्यांची बलस्थाने (Strength व त्यांची प्रतिभा, बुद्धि-कौशल्ये (Talents) त्यांच्या उणीवा, कमतरता (Weaknesses) परिस्थितीतील प्रलोभने, ह्या सर्वांचा चिकित्सकदृष्टीने विचार करायला शिकवायचे असते. पण अधिकारवाणीने 'तू असं कर' असा आदेश न देता 'आपण असं करूया' ही भाषा असली तर मुलांना पालकांचा सहभाग जाणवतो. त्यामुळे त्यांना स्वतःचे निर्णय घ्यायला नक्कीच मदत होते. त्यांची निर्णयक्षमता वाढते.

एका सुविद्य आई-वडिलांची गोष्ट - ते दोघेही त्यांच्या मुलाला आवश्यक त्या सुख-सोगी, अर्थात फाजील लाड न करता देत होते. तरीही मुलाचं कामात लक्ष लागत नव्हतं. अभ्यासात मन लागत नव्हतं. तो उदास असायचा. प्रगती नव्हती; counsellor शी संवाद साधून त्याची समस्या जाणून घेण्याचा प्रयत्न केला. तेव्हा त्यांना कळलं मुलाला त्याच्या आई-वडिलांचा वेळ हवा होता. दोघेही स्वतःच्या कामात व्यस्त असल्याने वेळ देऊ शकत नसतील. ही गोष्ट जेव्हा त्यांच्या नजरेस आणून दिली तेव्हा ते कटाक्षाने आपली कामे आटोपती- घेऊन मुलाला वेळ देऊ लागलेत. आज तो मुलगा Successful Businessman झाला. आपल्या भावंडांकडे नातलगांकडे आस्थेने लक्ष देतो. सामाजिक कार्यातही जमेल तेवढा सहभाग घेतो. हे यश सुसंवादाने साधता आलं !

एक गमतीची गोष्ट - एका छोट्या मुलाला विचारलं तुला घरात सगळ्यात जास्त आई आवडते की बाबा. तो म्हणाला मला आजी आवडते. कारण ती माझं ऐकते. मुलांना वेळ देणे त्यांच्यात सहभागी होणं अत्यंत जरूरी असतं. त्यांच्या साठी सुखकारक असतं.

ह्या वयात मुलांची स्वप्न पाहण्याची वृत्ती दिसते जी त्यांच्या विकासासाठी, त्यांच्या creative innovative ideas साठी नक्कीच आवश्यक असते. त्यातून ने आपलं ध्येय ठरवितात. त्यांच्या संस्कारातून, निरीक्षणातून, वाचनातून, अनुभवातून ते ध्येय ठरवितात. पालकांनी मुलांना जाणीव करून द्यायची असते की कोणतेही काम कमी किंवा जास्त महत्त्वाचे नसते. आपण डोळसपणे विचार करून ध्येय ठरवायचे असते. आणि ते गाठण्यासाठी प्रयत्नांची शिकस्त करायची असते. महाभारतातील अर्जुनाप्रमाणे फिरत्या माशाच्या डोळ्यावर लक्ष एकाग्र करून वेध घ्यायचा असतो. आपल्या प्रयत्नांवर आपली श्रद्धा असावी लागते. स्वामी विवेकानंद म्हणतात, 'यो यः श्रद्धःस एव सः' स्वतःच्या क्षमतेवर विश्वास ठेवायचा असतो. श्रद्धा ठेवायची असते, ही श्रद्धा परिसस्पर्शीप्रमाणे ठरते. मनाची शक्ति वाढविते. पण हा विश्वास डळमळीत झाला, कमकुवतता डोकावली तर अडचण निर्माण होते. योग्य मार्ग सापडत नाही. अपयश पदरी पडतं. अशावेळी मुले नशिबाला दोष देतात. कधी वाममार्गाचा अवलंब करू शकतात. अंधश्रद्ध होऊ शकतात. इथेच पालकांनी कौशल्य पणास लावायचं असतं. त्यांच्यात सुसंवादाने सकारात्मकता (Positive reinforcement) वाढवायची असते. त्यांच्या चुकांबद्दल No problem 'कांही हरकत नाही पुनः कर' किंवा 'घाबरू नकोस मी तुझ्या पाठीशी आहे', अशा शाब्दिक कौशल्यातून (Verbal) किंवा आपल्या कृतीतून चेहऱ्यावरील हावभावातून, किंवा केवळ जवळीक साधून अशा अशाब्दिक संवादाने (Nonverbal) धीर द्यायचा असतो. त्यांचं मनोबल वाढवायचं असतं. 'डोंगर पोखरता आला नाही तर डोंगराला वळसा घालून जावेच लागते' अशा संवादातून मुलांना पर्यायीमार्ग शोधण्यास बळ मिळतं.

एका उत्तम Table Tennis खेळाडूची गोष्ट- तो सुरवातीला semi final match मध्ये चांगला जिंकत होता. पण Final ला हरत होता. बरं कित्येकवेळा त्याच्या विरुद्ध खेळणारा खूप चांगला खेळणारा होताच असं नव्हतं. नंतर समुपदेशामुळे समजल की Final Match च्या वेळी त्याचा स्वतःवरचा विश्वास कमी होऊन तो विचार करायचा मला हे नक्की जमेल नं? त्याला जेव्हा समजाविलं की हार-जीत तर चालतेच Sportively घे. आता असा विचार कर मी मेहनत केली आहे मी जिंकणारच ! पहा फरक पडतो का? परिणामही दिसून आला. तो पुढे एक उत्कृष्ट T T Player म्हणून लौकिकास पात्र ठरला.

प्रत्येक व्यक्ती ही Unique असते, वेगळी असते. त्यामुळे कुणाशी, कुणाची तुलना करायची नसते. हे तत्त्व पालकांनी कटाक्षाने पाळायचे असले. कोणतीही गोष्ट साध्य करताना त्याविषयीचं ज्ञान संपादन करणं, ते साध्य करण्यासाठी कसोशीने प्रयत्न करणं गरजेचं असतं. मग ते पुस्तकी ज्ञान असेल किंवा एखादी कला गायन, वादन, मूर्तिकला, चित्रकला किंवा इतरही! त्याचा ध्यास घेणे, ते ज्ञान

प्राप्त करण्यासाठी प्रयत्न करणे, कठोर मेहनत करणे जरूरी असतं. हे या वयात मुलांना समजावून सांगणं, मुलांनी समजून घेणं जरूरी असतं. अनेक मोठे मोठे शास्त्रज्ञ, उद्योगपती, कलाकार कठोर मेहनतीनेच यशस्वी झालेत. Stephan Hokins (Astrophysicist) सारखा शास्त्रज्ञ शरीराने अपंग असूनही स्वतःच्या बुद्धिसामर्थ्याने नावारूपास आला. लता मंगेशकर आयुष्यभर मेहनत करित होती म्हणूनच आज अजर-अमर झाली. एक सुंदर श्लोक असा -

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकम् प्रच्छन्न-गुप्तं धनम् ।

विद्या भोगकरी यशः सुखकरी विद्या गुरुणां गुरुः ॥

विद्या बंधुजनो विदेशगमने विद्या परा देवता ।

विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः॥

कुमारांच्या सळसळत्या उत्साहाला उर्जेला योग्य दिशा देण्याची जबाबदारी इतर वयातील मुलांपेक्षा जास्त ह्या वयातील मुलांसाठी- कुशलतेने पालकांना पेलायची असते.

व्यसनांवर मात

- अनुराधा मोहनी-आपले जग.....

घोराड हे संत केजाजी महाराजांचं स्थान. पवित्र स्थळ, त्यांचा मठ अजूनही ह्या गावात आहे. पण आदमीचा इन्सान बनवण्याची प्रेरणा देणाऱ्या ह्या गावातील बरीचशी माणसं मात्र चुकीच्याच रस्त्याला लागली आहेत. म्हणून यशवंत विद्यालयाच्या मुलांना 'डिझाईन फॉर चेंज'च्या (डी.एफ.सी.) कार्यकर्त्यांनी 'त्यांची समस्या काय' असं विचारल्यावर मुलांनी प्रथम 'गावाची व्यसनाधीनता' हेच सांगितलं. नव्वद टक्के मुलांच्या आई-वडिलांना दारू, खर्रा, गुटखा ह्यांचं व्यसन होतं. इतकंच नव्हे, तर सत्तर-पंचाहत्तर टक्के विद्यार्थीही व्यसनांच्या तावडीत सापडले होते. परिस्थिती बिकट होती. त्यावर उपाय काय करायचा ह्याची चर्चा सुरू झाली.

“आपण घोरोघरी जाऊन त्यांना हे व्यसन सोडायला सांगू या”.

“पण ऐकून कोण घेणार आहे? आणि तेवढ्यापुरतं ऐकलं, तरी नंतर अमलात कोण आणणार आहे?”

“ह्या तर पुढच्या गोष्टी झाल्या. गावात काही लोक तर असे आहेत, की ते तुम्हाला दारात उभंही नाही करणार.”

“मलाही असंच वाटतं. त्यांना सांगून-सवरून, त्यांच्या मागे लागून काही उपयोग होणार नाही. उलट, जेवढी जबरदस्ती करावी, तेवढे तेही आणखीच हट्टाला पेटतील.”

“मग काय करायचं?”

“त्यांना स्वतः होऊन व्यसन सोडावंसं वाटेल असं काहीतरी केलं पाहिजे.”

“अरे बापरे! स्वतः होऊन काही करण्याची तर इच्छाच त्यांना राहिलेली नाही. गावातल्या एकेका दारुड्याला आणून उभा करतो मी तुमच्यासमोर. स्वतःच्याच डोळ्यांनी पहा.”

“मलाही हे कठीणच वाटतं आहे. पण शेवटी मार्ग तर हाच आहे हे नक्की. त्यांना स्वतःला जर इच्छा नसेल, तर आपण काहीही करून उपयोग नाही.”

“आपण आधी पोस्टर्स लावून गावकऱ्यांचं ह्या विषयाकडे लक्ष वेधून घेऊ या.”

“हो. शिवाय शाळेतल्या मुलांचं पथनाट्य-देखील आपल्याला बसवता येईल.”

”पत्रकंही वाटली पाहिजेत. ती एका हातातून दुसऱ्या हातात सहजपणे जातात. शिवाय घरात ते सर्वांच्या डोळ्यांसमोर राहतं.”

“आपण शाळेत व्यसनमुक्ती ह्या विषयावर चित्रकला स्पर्धा घेऊ. आलेल्या सर्वच चित्रांचं प्रदर्शन लावू.”

मुलांना छान छान कल्पना सुचू लागल्या. प्रथम ह्या कामाची नीट योजना करण्यासाठी एक बैठक घ्यायचं ठरलं, जी शिक्षकांचं पाठबळ नसल्यामुळे गावच्या देवळात घ्यावी लागली. बैठकीला शाळेतील आठवी, नववी व दहावीची मुलं, शिक्षक, विश्वस्त मंडळ व इतर कार्यकर्तेही हजर होते. सुरुवातीला बहुतेक मंडळी साशंक होती; पण विद्यार्थ्यांचा उत्साह व तयारी जबरदस्त होती. बैठकीच्या अखेरीस एका शिक्षिकेनं आभार मानले, तेव्हा तिला अश्रू आवरेनासे झाले होते. मुलांनी केवढं मोठं काम हाती घेतलं आहे आणि डी.एफ.सी.चे लोकही त्याला किती चांगला हातभार लावत आहेत ! मला जर असं कुणी आयुष्यात आधीच भेटलं असतं, तर किती चांगलं झालं असतं ? आज माझं आयुष्य कसंबसं सावरलं आहे, त्याऐवजी मी समृद्ध आयुष्य जगले असते. असं ती म्हणाली. ते ऐकून मुलं भारावून गेली.

बैठकीनंतर कामाला गती आली. मुलांनी वर्गणी काढून पत्रके छापली व ती वाटलीसुद्धा. त्यांच्या नियमितपणे बैठका होऊ लागल्या. त्यांमध्ये व्यसनांचे दुष्परिणाम व त्यावर केले जाणारे उपाय ह्यांवर चर्चा होऊ लागल्या. ‘व्यसन करणं वाईट आहे, व्यसन करणारा मुलगा समाजावर कलंक आहे,’ असं त्यामधून बिंबवलं जाऊ लागलं. त्यामुळे व्यसन करणारी मुलं बैठकीला येण्यास घाबरू लागली. त्यातून त्यांचं बिंगच फुटलं. गावामधून मिरवणूक काढण्यात आली. गावात आरोग्य शिबिरही आयोजित करण्यात आलं. व्यसनमुक्ती केंद्र, महाराष्ट्र शासन ह्यांच्या वतीनं चित्रप्रदर्शन लावण्यात आलं. तोपर्यंत अनेक व्यसनग्रस्तांना कापरं भरलं होतं.

मुलांपैकीही काहींनी प्रदर्शन पाहणं टाळलं. परंतु ज्यांनी ज्यांनी पाहिलं, त्यांना ते खूप आवडलं व त्यापासून त्यांना प्रेरणाही मिळाली. शाळेजवळचे पानठेलेही हटवण्यात आले. मुलांना कितीतरी कल्पना सुचल्या होत्या. अनेकांनी बऱ्याच सूचनाही केल्या होत्या. त्या सर्व कल्पना त्यांनी अमलात आणल्या. त्यातून मुख्य म्हणजे, समविचारी लोकांना व्यसनांच्या विरोधात एकत्र येता आलं. त्यामुळे पूर्ण गावाचा हुरूप वाढला. व्यसनग्रस्तांना एकीकडे तोंड दाखवणं अवघड झालं; तर दुसरीकडे, आपण ह्यातून बाहेर पडू शकतो अशी त्यांना उमेदशी वाटू लागली.

ह्या सान्यामुळे शाळेतील १५ टक्के मुलं व्यसनमुक्त झाली. पालकांमध्येही व्यसनाचं प्रमाण कमी झालं. तीन महिन्यांनंतर केलेल्या कामाचा आढावा घेण्यासाठी पुन्हा एकदा त्याच देवळात बैठक भरली, तेव्हा माधवीच्या डोळ्यांत कृतज्ञतेचे अश्रू तरळले. “तुमच्यामुळे माझ्या वडिलांची दारू सुटली आणि माणसांचं आयुष्य आमच्या वाट्याला येऊ शकलं.” ती म्हणाली.

संयमी आणि कणखर

– साभार म.टा.

पोलिस दलात अनेक निर्णय, आदेश अत्यंत शांतपणे आणि संयमाने घ्यावे द्यावे लागतात. अगदी असाच स्वभाव असलेले शांत आणि संयमी आणि तितकेच कडक शिस्तीचे आयपीएस अधिकारी सदानंद दाते यांच्याकडे राष्ट्रीय तपासयंत्रणेच्या महासंचालकपदाची जबाबदारी देण्यात आली आहे. १९९० च्या बॅचचे आयपीएस अधिकारी असलेल्या दाते यांनी मुंबईसह राष्ट्रीय पातळीवर अनेक महत्त्वाच्या पदांची जबाबदारी यशस्वीरीत्या सांभाळली आहे. प्रामाणिक अधिकारी म्हणून दाते यांची ओळख आहे.

कॉमर्स शाखेत पदवी घेऊन नंतर यूपीएससी परीक्षा उत्तीर्ण झाल्यानंतर आयएएस, आयपीएस आणि (आयए अँड एएस) असे तीन पर्याय होते; परंतु, जनसेवेसाठी दाते यांनी आयपीएसची निवड केली. दाते यांचे लहानपण संघर्षात गेले. वडिलांचे निधन झाल्यानंतर आईने स्वयंपाकाची कामे करून त्यांना शिकवले. छोट्या मोठ्या नोकऱ्या करीत, घोरोघरी वर्तमानपत्र टाकत दाते यांनी आयपीएसपर्यंतचा प्रवास पूर्ण केला.

सदानंद दाते यांनी मुंबई पोलिस दलामध्ये उपायुक्तांपासून ते पोलिस आयुक्त पदापर्यंत जबाबदाऱ्या पार पाडल्या आहेत. सहआयुक्त म्हणून त्यांनी मुंबईची कायदा आणि सुव्यवस्था उत्तम हाताळली. नावलौकिक असलेल्या मुंबई क्राईम ब्रँचच्या प्रमुखपदाची जबाबदारीदेखील त्यांनी लीलया पार पाडली. २६/११ च्या दहशतवादी

मातृसेवी / एप्रिल २०२४ (१५)

हल्ल्यात जिवाची बाजी लावून त्यांनी कसाब आणि दहशतवाद्यांशी दोन हात केले. यावेळी त्यांना दुसऱ्यांदा राष्ट्रपती पदकाने गौरविण्यात आले. केंद्रामध्ये त्यांनी सीआरपीएफमध्ये वेगवेगळ्या पदांवर काम केले. प्रतिनियुक्तीवरून राज्यात परतल्यानंतर त्यांच्याकडे प्रथमच निर्माण करण्यात आलेल्या मीरा भाईंदर वसई विरार पोलिस आयुक्तपदाची धुरा देण्यात आली. त्यानंतर महाराष्ट्र दहशतवादविरोधी पथकाच्या प्रमुखपदी त्यांची नेमणूक झाली.

हनी ट्रॅपची प्रकरणे, बांगलादेशी घुसखोरांची धरपकड अशा चमकदार कामगिरीमुळे दाते यांच्याकडे एनआयएच्या महासंचालकपदाची जबाबदारी देण्यात आली आहे. शांत स्वभाव, प्रशासकीय कामकाजाचे ज्ञान, कायदा आणि सुव्यवस्था हाताळण्याचा अनुभव, संघटित गुन्हेगारी-माओवाद नियंत्रणात ठेवण्याचे कसब, निर्णय घेण्याची क्षमता अशा गुणांमुळे सदानंद दाते नवी जबाबदारी उत्तम निभावतील, अशी आशा आहे.

व्यासंग चिंतनाचा सन्मान

- संकलन-आशा

ज्येष्ठ साहित्यिक, संशोधक डॉ. तारा भवाळकर यांना जाहीर झालेला डॉ. सुनील देशमुख महाराष्ट्र फाउंडेशनचा दिलीप वि. चित्रे साहित्य जीवनगौरव पुरस्कार, हा अध्ययन, चिंतन, संशोधन व लेखनासाठी समर्पित आयुष्याचा गौरव आहे. अफाट कष्ट, चौफेर व्यासंग, साक्षेपी चिंतन आणि त्यातून अंकुरलेल्या ज्ञानधनातून त्यांनी महाराष्ट्राचे विचारविश्व समृद्ध करण्यात मोलाची भर घातली आहे. लोकसाहित्य, लोकसंस्कृती, मराठी भाषा व साहित्य, नाट्यपरंपरा अशा त्यांच्या व्यासंगाला विषयांची मर्यादा घालता येणार नाही. पुण्यात १९३९ मध्ये जन्मलेल्या भवाळकर यांच्या वडिलांच्या सतत बदल्या विविध ठिकाणी झाले. कला शाखेत पदव्युत्तर शिक्षण पूर्ण केल्यानंतर त्यांनी प्रथम शालेय शिक्षिका आणि नंतर महाविद्यालयात अध्यापन सुरू केले. याच काळात सांगलीत त्यांनी हौशी नाट्यकर्मीचा संच स्थापला आणि राज्य नाट्य स्पर्धेत अभिनयाचा पुरस्कारही मिळविला. पुढे त्यांनी नाट्यसंशोधनाचे काम हाती घेतले. 'मराठी पौराणिक नाटकांची जडणघडण' या विषयावरील त्यांचा त्यांचा पीएच.डी. चा प्रबंध पुणे विद्यापीठातील सर्वोत्कृष्ट प्रबंध ठरला होता.

या निमित्ताने झालेल्या अभ्यासातून त्यांनी समीक्षात्मक ग्रंथांचे लेखन केले. पुढे लोकसाहित्यामध्ये अधिक रुची निर्माण झाल्यानंतर दुर्गा भागवत आणि डॉ. रा. चिं. ढेरे यांच्या वाटेवरून लेखन-संशोधनाचा प्रवास सुरू केले. भारतीय संस्कृतीतील स्त्री प्रतिमांचा धांडोळा आणि स्त्री मनाचा शोध त्यांनी आवर्जून घेतला.

मातृसेवी / एप्रिल २०२४ (१६)

आपली लोकसंस्कृती ही मातृपरंपराच आहे, हे त्यांनी सप्रमाण सिद्ध केले. पुढे गुरुस्थानी मानलेल्या डॉ. ढेरे यांच्यासह 'महामाया' या ग्रंथासाठी सहसंशोधन आणि लेखनही केले. 'सीतावन' सह विविध ४१ ग्रंथ अनुवाद, व्याख्याने यांच्यासह मराठी विश्वकोश, समाजविज्ञान कोश, मराठी वाङ्मयकोश, मराठी ग्रंथकोश यातील अनेक महत्त्वाच्या नोंदी त्यांनी लिहिल्या. पहिल्या मराठी महिला साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद त्यांनी भूषविले. तसेच त्यांच्या विविध साहित्यकृतींना अनेक पुरस्कार लाभले आहेत. अशा विदुषीला मिळणाऱ्या जीवनगौरव पुरस्काराने महाराष्ट्रातील विचार-संशोधन परंपरेचाच सन्मान होत आहे.

जाहिरातींच्या मयसभेत

- केशव साठ्ये

वस्तू आणि सेवा यांच्या विपणनात जाहिरातींची भूमिका महत्त्वपूर्ण असते आणि हे अगदी बस स्थानकावरील खाद्यपदार्थांपासून ते अगदी मर्सिडीज गाडीच्या विक्रीपर्यंत सगळीकडे लागू आहे. ओरडणाऱ्याची माती खपते, पण न ओरडणाऱ्याचे सोनेही खपत नाही, या भावनेतून जाहिरातींचे हे महत्त्व नेमके स्पष्ट होते. पण या जाहिरात साधनांची मदत घेताना काही संकेत पाळावे लागतात, काही नियमांचे पालन करावे लागते ही जाणीव मात्र आपल्याकडे नाही. आयुर्वेदिक उत्पादने निर्माण करणाऱ्या 'पतंजली'ला त्यांच्या जाहिरातीवरून सर्वोच्च न्यायालयाने फटकारले, ही बातमी आपल्या जाहिरात करण्याच्या मानसिकतेचा आढावा घेण्यास भाग पाडते.

'पतंजली'ने जाहिरातीत केलेले दावे नुसते हास्यास्पदच नव्हते, तर एकूणच त्यांच्या व्यवसाय नीतीविषयी गंभीर प्रश्न उपस्थित करणारे ठरले. करोनावर अॅलोपॅथीत औषध नाही, असे ते बिनदिक्कत सांगत होते. शिवाय 'कोरोनील' या गोळ्या आणि अणू तेल यांच्यामुळे ३ ते १५ दिवसांत कोरोना बरा झाल्याचा दावाही जाहिरातीत होता. आपले औषध हे करोनावरील कायमचा उपाय आहे, या त्यांच्या जाहिरातबाजीवर 'इंडियन मेडिकल असोसिएशन'ने आक्षेप घेतल्यानंतर सर्वोच्च न्यायालयाने त्यांना खडे बोल सुनावले. तरीही ती टिप्पणी धाब्यावर बसवून त्यातून पळवाट काढण्याचा 'पतंजली'ने जो प्रयत्न सुरू केला, तो निंदनीय आहे.

जबर शिक्षेची आवश्यकता

आयुर्वेद हे प्राचीन वैद्यकीय शास्त्र आहे आणि त्याचे बहुविध उपयोग आहेत हे वास्तव मान्य, मात्र, या शास्त्रातील औषधयोजना ही काटेकोर चाचण्या, सखोल तपासण्या, वस्तुनिष्ठ संशोधन आणि त्यातून प्राप्त होणाऱ्या सिद्धतेची पडताळणी यांच्या निकषावर उभी हवी, ही अपेक्षा वाजवीच आहे. मधुमेह, रक्तदाब अशा व्याधींवर कायमचा उपाय, असा दावा करणाऱ्या आयुर्वेदिक औषधांच्या जाहिराती वाचताना संशोधन, सिद्धतेची गरज अधोरेखित होते. अशा कोणत्याही

पुराव्यांशिवायच्या जाहिरातींमुळे जाहिरात व्यवसाय बदनाम होतोच; शिवाय आयुर्वेदाविषयी नकारात्मक प्रतिमा तयार होऊ शकते.

‘अॅडव्हर्टायझिंग स्टैंडर्ड्स कौन्सिल ऑफ इंडिया’ ही जाहिरात नियमन करणारी संस्था आहे; परंतु तिला फार अधिकार नसल्याने अवास्तव दावा करणाऱ्या जाहिरातींना योग्य तशी वेसण घातली जात नाही. नियम पाळण्यापेक्षा पळवाट शोधणाऱ्या आपल्या सामाजिक वृत्तीमुळे जाहिरात व्यवसायातील नियमावली/ मार्गदर्शक तत्त्वे कागदावरच राहतात, हे वास्तव या उद्योगाला कमीपणा आणणारे आहे.

जाहिरात एका वस्तूची आणि दुसरीच वस्तू ग्राहकांच्या मनावर बिंबवायची अशा जाहिरातींना बंदी आहे. पण अजूनही त्या कुठे कुठे डोके वर काढतात. सोड्याच्या जाहिरातीच्या आड मद्याची जाहिरात करायची आणि पानमसाला म्हणत गुटख्याची सवय तरुणांच्या माथी मारायची, हे प्रकार आजही सुरू आहेत, यात अनेक आघाडीचे खेळाडू आणि अभिनेते दिसतात. तरुणाईत लोकप्रिय असलेली ही मंडळी या बेजबाबदार जाहिरात मोहिमेत ‘पानमसाल्या’ची भलामण करताना पाहून आपल्या आदर्शवादाचा, नैतिकतेचा ढाचा किती भुसभुशीत होत चालला आहे, हे कळते. अशा जाहिराती करणाऱ्यांविरुद्ध कडक उपाय योजताना उत्पादक संस्थेबरोबर त्यात काम करणाऱ्यांना आणि जाहिरात एजन्सीलाही जबर दंड व्हायला हवा; पण तसे होताना दिसत नाही.

आता हेच पाहा.. २०१५ साली वॉक्स वॅगन या गाडीने प्रदूषण चाचणीत उत्तम दर्जा मिळवा यासाठी एक सॉफ्टवेअर वापरून मखलाशी केली. ही गाडी पर्यावरणपूरक आणि कमी प्रदूषण करणारी आहे, अशी जाहिरात केली गेली. वस्तुतः या गाड्या अधिक प्रदूषण करतात असे चाचणीत सिद्ध झाले आणि या जाहिराती बंद कराव्या लागल्या. प्रतिमा, छायाचित्रांत फेरफार करून दिशाभूल करणारी माहिती दिली जात असल्याची उदाहरणेही बरीच आहेत. एखादे क्रीम वापरण्याआधीची आणि नंतरची कांती दाखवताना फोटोशॉप वापरून ग्राहकांना फसवल्याचे प्रकार घडतात. चार-पाच वर्षांपूर्वी केलॉगच्या के सिरीलच्या जाहिरातीत पोटाची चरबी ८० टक्के कमी करण्याचा दावा होता. याला आव्हान दिले गेले आणि ती जाहिरात मागे घेण्यास त्यांना भाग पाडले गेले. व्होडाफोन आयडिया यांचा ‘सर्वात वेगवान फोर जी नेटवर्क’ हा दावा सिद्ध करता न आल्यामुळे जाहिराती स्थगित करण्याची नामुष्की त्यांच्यावर ओढवली.

सवलती देण्यातील गोम – जाहिरात ही वस्तू आणि सेवा यांचे सत्य स्वरूप आकर्षक पद्धतीने सांगण्याची सोय आहे. आणि आपली वैशिष्ट्ये ग्राहकांच्या मनावर ठसवणारे साधन आहे, पण यापलीकडे जाऊन या जाहिराती वास्तवापासून

फारकत घेत चुकीची आणि खोटी माहिती देतात, तेव्हा ग्राहकांच्या सत्य माहिती मिळवण्याच्या अधिकाराचा संकोच होतो. मोठमोठी आमिषे दाखवत, किमतीत भरघोस सूट देण्याची घोषणा करत जाहिराती झळकताना आपण नेहमी पाहतो. मोठमोठ्या अक्षरात ३० टक्के सूट ५० टक्के सूट असे वाचताना आपण हरखून जातो. मात्र, जाहिरातींच्या अगदी खालच्या बाजूला 'नियम आणि अटी लागू' ही बारीक अक्षरात लिहिलेली सूचना मात्र नजरेतून सुटते आणि तिथेच खरी गोम असते.

अशा जाहिरातींचा मथितार्थ समजून घेणे आणि अशा फसव्या जाहिरातींपासून सावध राहणे ही सावधगिरी ग्राहक म्हणून बाळगावी लागते. एकूणच जाहिरात विश्वात वैशिष्ट्ये दाखवण्यापेक्षा प्रतिकूल लपवण्याचे उद्योग बऱ्याचवेळा होत असल्यामुळे जाहिराती म्हणजे मयसभा असे समीकरण आपल्या मनात निर्माण होते. वस्तू आणि सेवा या पैसे खर्च करून घेण्याच्या गोष्टीबद्दल ग्राहक आता थोडे फार जागे होत आहेत. पण राजकीय पक्षांच्या दिशाभूल करणाऱ्या जाहिरातींबद्दल मात्र मतदारांमध्ये म्हणावी तशी साक्षरता दिसत नाही. अशा जाहिरातींवर विसंबून मतदारराजाने एखाद्या पक्षाला मत दिले आणि निवडून आल्यानंतर सत्ताग्रहण केल्यावर त्याची पूर्तता केली नाही, तर अशा राजकीय पक्षांविरुद्ध दाद मागण्याची कायदेशीर तरतूद व्हायला हवी तरच अशा फसव्या जाहिरातींना आळा बसेल.

आपल्या जाहिरात उद्योगाची सध्याची वार्षिक उलाढाल एक लाख कोटी रुपयांच्या घरात पोहोचली आहे. येनकेन प्रकारे वस्तू अथवा सेवा ग्राहकांच्या गळ्यात मारणे हे न उद्दिष्ट ठेवून केल्या जाणाऱ्या जाहिरातींना जागतिक स्पर्धेत फार काळ तग धरता येणार नाही. जाहिरात हे माध्यम वापरताना नीतिमूल्ये जपणे, विश्वासासह माहिती ग्राहकांना न देणे आणि ग्राहक आणि विक्रेते यांचा परस्परांवरील विश्वास ने दृढ करण्यात योगदान देणे, हे काम जाहिरातींनी करायचे असते. तसे ते केले तरच जाहिरात म्हणजे जुमला ही मी सर्वसाधारण लोकभावना बदलता येईल.

भारतीय गणराज्याच्या निर्मात्या...

– डॉ. श्रीरंजन आवटे

महिला सदस्यांचे संविधान निर्मितीतील कार्य उल्लेखनीय आहे. या स्त्रिया भारतीय गणराज्याच्या निर्मात्या आहेत!

मी आज इथे उभी आहे आणि मी स्वप्नात हरवले आहे. मला आठवंतं, विद्यार्थी असताना मी वाचलं होतं. अमेरिकेच्या संविधान निर्मितीमध्ये हॅमिल्टन, जेफरसन यांनी निर्णायक भूमिका बजावली. मी विचार करायचे की अमेरिकेप्रमाणे गुलामीची अवस्था जाऊन भारताचे स्वतंत्र संविधान लिहिण्याची वेळ केव्हा येईल? मला वाटायचं संविधाननिर्मिती करण्याइतपत आपण सक्षम आहोत का? आत्मस्तुती वाटू शकते ही अध्यक्ष महोदय, मात्र मी संविधान निर्मितीत भूमिका बजावू शकले,

याचा मला सार्थ अभिमान वाटतो. दुर्गाबाई देशमुख यांचे १ फेब्रुवारी १९५० चे संसदेच्या पहिल्या अधिवेशनातील हे भाषण, संविधान सभेतल्या आपल्या भूमिकेला ऐतिहासिक महत्त्व आहे, याचे दुर्गाबाईंसारख्या महिला सदस्यांना भान होते. त्यांच्यासह १५ महिलांनी संविधान सभेच्या निर्णय प्रक्रियेत मोलाची भूमिका बजावली.

आंध्रच्या दुर्गाबाई देशमुख, बडोद्याच्या हंसा मेहता, केरळच्या पालघाट जिल्ह्यातील अम्मू स्वामीनाथन, कोचिनच्या दाक्षायनी वेलायुधन, पंजाबच्या मलेरकोटला येथील बेगम ऐजाज रसूल, लखनौच्या कमला चौधरी आणि राजकुमारी अमृत कौर, आसाममधील गोलपाडाच्या लीला रॉय, पूर्व बंगालातील म्हणजे (आजच्या बांगलादेशातील) मालती चौधरी, अलाहाबादच्या पूर्णिमा बॅनर्जी आणि विजयालक्ष्मी पंडित, पश्चिम बंगालच्या मालद्यामधील रेणुका रे, हैदराबादच्या सरोजिनी नायडू, हरयाणाच्या अंबाला येथील सुचेता कृपलानी, केरळच्या तिरुवनंतपुरम येथील अंनी मस्कारे अशा या पंधरा महिला सदस्य. पितृसत्ताक समाजात आणि संविधानसभेत आपली भूमिका ठामपणे मांडणे सोपे नव्हते. मात्र या महिलांनी आपली जबाबदारी चोख पार पाडली.

या सर्व महिलांचे प्रतिनिधित्व केवळ नाममात्र नव्हते तर त्यांनी मौलिक सूचना करत भरीव काम केले. उदाहरणार्थ, रेणुका रे यांनी संपत्तीच्या हक्कांविषयी आक्षेप नोंदवला तेव्हा संविधान सभेतल्या पुरुषांनी त्यांची कुचेष्टा करण्याचा प्रयत्न केला मात्र त्यांनी ठामपणे मुद्दे मांडले. अगदी दाक्षायनी वेलायुधन यांनी जसा दलित असून दलितांकरिता स्वतंत्र मतदारसंघांना विरोध केला त्याच प्रमाणे संविधान सभेतील बेगम ऐजाज रसूल यांनीही मुस्लीम लीगच्या प्रतिनिधी असूनही मुस्लिमांकरिता स्वतंत्र मतदारसंघ असू नयेत, अशी भूमिका मांडली.

अम्मू स्वामीनाथन यांनी स्वातंत्र्य आंदोलनात आणि संविधान सभेतही भरीव योगदान दिले. पुढे त्यांचा गौरव १९७५ साली आंतरराष्ट्रीय महिला वर्षात 'मदर ऑफ द इयर' या किताबाने झाला. राजकुमारी अमृत कौर यांनी मतदानाचा हक्क सर्वांना असायला हवा, अशी आग्रही मागणी केली, भाषा-शिक्षण या मुद्यावर त्यांनी सूचना केल्या तर पुढे आरोग्याच्या क्षेत्रात पायाभूत बदलही त्यांनी केले. देशाच्या पहिल्या आरोग्यमंत्री म्हणून त्यांनी काम केले. 'भारताची नाइटिंगेल' असे ज्यांना संबोधले गेले त्या सरोजिनी नायडू यांनी स्त्रीवादी जाणीव विकसित व्हावी म्हणून प्रयत्न केले. हंसा मेहता यांच्यासारख्या संविधान सभेतल्या सदस्य तर पुढे संयुक्त राष्ट्रांच्या मानवी हक्कांच्या परिषदेसाठी भारताच्या प्रतिनिधी म्हणून गेल्या. संयुक्त राष्ट्रांच्या मानवी हक्कांच्या जाहीरनाम्यातील पहिले कलम होते, 'ऑल मेन आर बॉर्न फ्री अँड इक्वल', हंसा मेहता यांच्यामुळे 'मेन' शब्दाऐवजी 'ह्युमन बिइंग' असे शब्द वापरले गेले. सर्वांना सामावून घेणाऱ्या या दुरुस्तीचे श्रेय हंसा मेहता यांचे आहे. जगभरातल्या अनेक देशांमध्ये महिलांना मतदानाचा हक्कही

नव्हता त्या काळात भारतातील महिला आंतरराष्ट्रीय पातळीवर भारताचे प्रतिनिधित्व करत होत्या कारण नेहरूंची आधुनिक दृष्टी. 'फाउंडिंग मदर्स ऑफ द इंडियन रिपब्लिक' (२०२३) या अच्युत चेतन यांच्या पुस्तकात महिला सदस्यांनी संविधान-सभेत बजावलेल्या भूमिकेचे विश्लेषण आहे. महिला सदस्यांच्या संविधान निर्मितीतील कार्याची यथोचित नोंद जरूरीची आहे कारण या स्त्रिया भारतीय गणराज्याच्या निर्मात्या आहेत !

सहजीवनाची साधना आणि स्त्री-पुरुष सहजीवन

- डॉ. दमयंती पांढरीपांडे

आपल्या जीवनाचा अर्थ म्हणजे सहजीवन परस्पर विश्वास सहयोग आणि प्रेम यांच ना सहजीवन ! नदी, तलाव, समुद्र यांच्या पाण्याची सूर्याच्या उष्णतेने वाफ व्हावी आभाळाने ती विश्वासाने ढगांमधे साठवून ठेवावी आणि वेळ येताच पावसाच्या रूपाने सारे जलसाठे तुडुंब भरून टाकावेत याचं नाव सहजीवना जीवनाच्या अनेक रूपांमधून जे सहजीवन व्यक्त होतं त्यापैकी एक रूप म्हणजे 'स्त्री-पुरुष सहजीवन, वृक्षवल्ली पशुपक्षी आणि जलचर प्राण्यांमध्येही सहजीवनाची आकांक्षा वास करीत असते. त्याचं स्वरूप सहज आणि निसर्गदत्त असतं. माणसाच्या सहजीवनात मात्र एक वेगळेपण आहे. स्त्री-पुरुष सहजीवनाचं स्वतःचं असं एक वैशिष्ट्य आहे. नैसर्गिक प्रेरणा आणि संस्कृती या दोहोंच्या मिलाफातून याला आकार येतो. नैसर्गिक प्रेरणेचं नाव आहे 'कामप्रेरणा' आणि या नैसर्गिक प्रेरणेचं संयोजन आणि व्यवस्थापन करण्याचं काम संस्कृती करते.

तरुण वयात मुलांना आणि मुलींना परस्परांचं आकर्षण वाटतं ते आकर्षण शारीरिक असतं हे तर खरंच; पण या आकर्षणाला आपण म्हणजे मानवानेच आपल्या सांस्कृतिक विकासाच्या टप्प्यावर एक मार्यादा घातली; या 'मयदिचं' नाव आहे लग्न किंवा विवाह आपल्या देशाच्या संस्कृतीने तर त्याला 'संस्कारा'चं रूप दिलं आहे. बदलत्या काळामध्ये अनेक विचारप्रवाहांची सरमिसळ झाली आहे. विवाह म्हणजे संस्कार, विवाह म्हणजे कायदेशीर नोंदणी इथपासून तर एकमेकांच्या मर्जीने एकमेकांच्या सोबत राहायचे, शरीर संबंधही ठेवायचे मात्र कोणत्याही प्रकारच्या लग्न बंधनात अडकायचे नाही असाही एक प्रवाह आज निर्माण झाला आहे. या विचाराच्या वर्गाचे तर असेही म्हणणे आहे की या संबंधाला व त्यातून जन्माला आलेल्या अपत्यांना समाजाने मान्यता द्यावी! समलिंगी विवाहही समाजाने व कायद्याने ग्राह्य मानावे असाही एक विचारप्रवाह समाजात निर्माण झालेला आहे ! या पार्श्वभूमीवर 'स्त्री-पुरुष सहजीवना संबंधी अत्यंत कळकळीने विचार झाला पाहिजे..

जीवनदृष्टी - आपण जीवनाकडे कसं बघतो यावर आपले विचार आणि आचार अवलंबून असतात. आनंद, प्रेम, विश्वास, परस्पर सहकार्य, परस्परांविषयी

मातृसेवी / एप्रिल २०२४ (२१)

आदर आणि गुणविकास या मूल्यांना महत्त्व देणारी एक जीवनदृष्टी आहे आणि दुसरीकडे आपला विकास होण्यासाठी उपभोग, स्पर्धा आणि 'करिअर' तसेच व्यक्तिवाद व चंगळवाद यांची आवश्यकता आहे यावर विश्वास असणारी एक जीवनदृष्टी आहे. व तीच आज समाजात फैलावताना दिसते आहे.

पहिल्या जीवनदृष्टीमुळे भौतिक विकासाची गती कदाचित मंदावेल मात्र मानवी मूल्यांची रुजवात होऊन समाजात एक स्थैर्य, शांतता आणि समाधान नांदेल. सहजीवनाला ही जीवनदृष्टी अभिप्रेत आहे.

साधना - वैवाहिक जीवनात 'सहजीवन' ही एक साधना आहे. पती-पत्नींचे शारीरिक आकर्षण तर यात आहेच. पण या दोघांच्या भोवताल, कुटुंब, आईवडील, नातेवाईक, शेजारी, समाज असे विस्तारत जाणारे एक जगही असते. त्यामुळे स्त्री-पुरुष सहजीवन हे केवळ दोघांचे उरत नाही. सहजीवनाच्या वाढत्या परीघात दोघांचे जीवन फुलत जाते. स्वतःच्या अपत्यांचीही त्यात भर पडते. अपत्य न झाले तरीही दोघांच्या मातृत्वाच्या पितृत्वाच्या कक्षा रुंदावत जातात. शरीर सापेक्ष प्रेम हळूहळू निरपेक्ष होऊ लागते. यात प्रेम, विश्वास परस्पर सहकार्य, परस्परांविषयी आणि आपल्या संबंधातील सर्वांविषयी ची आपुलकी यांचा विकास होत जातो; किंबहुना तो व्हावा ही सहजीवनाची आकांक्षा आहे. एकमेकांमध्ये असलेल्या गुणांचा विकास व्हावा अशी एक आंतरिक इच्छाही या संबंधातून निर्माण होऊन वाढीला लागू शकते. किंबहुना ती वृद्धिंगत झाली पाहिजे.

यालाच सहजीवनाची साधना असं म्हणता येईल, याचा खरा अर्थ गवसला तर स्वतः सोबत इतरांचे जीवन सुखी करण्याची एक प्रक्रिया सुरू होईल. मात्र त्यातला अर्थच निसटून गेला तर त्यामुळे स्थित च्या मर्यादित संसारातील आनंद तर हळूहळू कमी होईलच शिचाम सहजीवनासाठी अभिप्रेत असलेल्या कौटुंबिकतेचा विस्तार होण्याऐवजी ती संकुचित होईल. आज तर वरवरून सधन-संपन्न दिसणाऱ्या घरांचे आधार आतून डळमळीत होताना दिसताहेत. बासाठी अनेक घटक-परदेशी नोकरी, करियरच्या कल्पना, वडीलधाऱ्या मंडळीविषयीचा अनादर, जबाबदारी आणि कर्तव्य यांचा विचार न करता आत्मकेंद्री जीवन जगण्याचा विचार अशा अनेक कारणांमुळे चौकोनी किंवा त्रिकोणी कुटुंब म्हणजेच सुखी कुटुंब ही धारणा नवीन पिढी स्वीकारू लागल्याचे दिसते आहे. बरं या परिस्थितीत ते छोटे कुटुंब अनेकदा तग धरू शकत नाही. परस्परांचे 'अहम्' (इगो) आणि त्यात चुरगळून जाणारी लहान मुले असे चित्र आता अनेक ठिकाणी दिसू लागले आहे. त्यामुळे प्रगती आणि विकासाच्या कल्पनांचा पुन्हा एकदा नव्याने विचार करण्याची वेळ आली आहे. कधी नवप्याला, स्वतःच्या करियरसाठी बायकोने स्वतःचे सगळे गुण कडीकुलपात बंद करून ठेवावे असे वाटते तर कधी बायको, स्वतःच्या करियरसाठी.... घर मोडून निखळून पडले तरी चालेल इतकेच नव्हे तर असे करणे यातच आत्मसन्मान

आहे असे समजते. त्यामुळे लग्नानंतर लवकरच दोघांचे बिनसू लागते, आणि घटस्फोटापर्यंत मजल जाते. यानंतर दोघांनाही एकटेपणा वाटू लागतो. आई-वडील आधीच तुटलेले असतात शिवाय त्यांच्या वाढलेल्या वयामुळे अनुभव पक्क असले तरी त्यांच्यातली 'शक्ती' कमी झालेली असते. त्यामुळे 'घर' आणि 'कुटुंबसंस्था' यांना तडे पडत जातात. असे होऊ नये असे वाटत असेल तर, 'सहजीवनाचे मूल्य' हळुवारपणे हृदयात जपून ठेवले पाहिजे. मगच आपापले स्वभाव आणि नव्या काळाचा रेटा यामुळे निर्माण झालेल्या अडचणींमधून मार्ग काढता येईल.

केवळ स्वतःचा विचार न करता एकमेकांच्या विकासाचा विचार केला तर त्यात दोघांचेही भले होईल. परस्पर विचारविनिमयाने अनेकदा योग्य मार्ग निघू शकेल. म्हणूनच बाला 'साधना' म्हणायचे! हळूहळू शारीरिकतेच्या वर उठून 'प्रेमापर्यंत' पोहचण्याची यात शक्ती आहे. सहवास म्हणजे सहजीवन नव्हे. सहअस्तित्व म्हणजे सहजीवन नव्हे अनेकदा व्यावहारिक गरजेची पूर्तता आणि सहजीवन यांचीही गल्लत केली आते. आचार्य दादा धर्माधिकारी यांनी 'स्त्री-पुरुष सहजीवन' या पुस्तकात याची फार चांगली उकल केली आहे. ते म्हणतात, 'जगात जे स्वार्थाश्रित संबंध म्हणून ओळखले जातात त्यात, सहकार्याचा भाग असला तरी यथार्थ सहजीवन नसते' पण आई-मुलगा, बहीण भाऊ यांच्या संबंधातही अनेकदा दुरावा येतो याचे कारण त्यात, 'इंटेरेस्ट, हेतू, गरज प्रधान असते. वैवाहिक आणि सांसारिक जीवनात संपत्तीला महत्त्व असते. ज्याच्याजवळ जास्त पैसा त्याला आपली मुलगी द्यावी अशी आईवडिलांची इच्छा असते. पण या ठिकाणी अनेकदा आर्थिक प्रेरणाच महत्त्वाची ठरते. मुलींकडून हुंडा मिळावा अशी वरपक्षाची अपेक्षा असते, इथेही आर्थिक प्रेरणाच महत्त्वाची ठरते. हे बाजाराचे मूल्य आहे सहजीवनाचे नव्हे हे लक्षात घेतले पाहिजे. प्रेम, अनुरूपता, परस्परांना सहकार्य या मूल्यांवरच सहजीवन उभे राहू शकते आणि टिकू शकते.

सहजीवनाचा आधार संयम - सहजीवनाचा अर्थ नीट, काळजीपूर्वक आणि कळकळीने समजून घेतला की ध्यानात येते की, सहजीवनाचा आधार आहे संयम ! स्त्री-पुरुषांच्या वैवाहिक जीवनात शारीरिक म्हणजे ऐंद्रिय सुख महत्त्वाचे असले तरी त्यात सहजसुंदर मीलन असले पाहिजे. एकाने दुसऱ्यावर केवळ स्वतःच्या इच्छेपोटी बळजोरी करण्यामुळे कुणा एकाच्या आत्मसन्मानावर आघात होतो. त्यामुळे 'संयम' हाच प्रेमयोग साधण्याचा उपाय आहे.

सामाजिक जीवनाचा विचार केला तरी तिथेही 'विवेक आणि संयम' यांचे स्थान फार मोठे आहे. समाजाचा खऱ्या अर्थाने विकास होण्यासाठी 'संयम' हाच उपाय आहे. व्यक्तिस्वातंत्र्याच्या नावाखाली, समाजातल्या धनसंपन्न गटाने, कमजोर व्यक्तींना सत्ता आणि संपत्तीच्या जोरावर वेठीला धरायचे, त्यांच्या जमिनी हडपायच्या

ते अधिकाधिक गरीब कसे होत जातील यासाठीच प्रयत्न करायचे असे ठरवले तर काय होते हे आपण बघतोच आहोत. केव्हातरी हा दबलेला गरीब आणि शोषित वर्ग बंड करून उठतो आणि एकाने केलेली दडपशाही आणि दुसरीकडे असंतोषाचा उद्रेक यात सारे समाजजीवन 'व्यक्त आणि प्रछन्न हिंसेने' होरपळून निघते. त्यामुळे स्वार्थाच्या जागी शोषितांच्या उत्थानाची इच्छा निर्माण होण्याची गरज आहे. त्यासाठी समाजजीवनात हवा एक 'अर्थपूर्ण संयम'! यासाठी हवी स्वार्थाच्या वर उठण्याची प्रबळ इच्छाशक्ती! शोषणविरहित समाजाचे स्वप्न साकार व्हावे असे वाटणारी एक समूहशक्ती निर्माण झाली पाहिजे.

स्त्री-पुरुष सहजीवनाचा आधारही संयम हाच असू शकतो. हाच खरा प्रेमयोग होय. या प्रेमयोगाचा ध्यास घेतला नाही तर स्त्री-पुरुष संबंधातही, समाज जीवनातील संघर्षाप्रमाणेच सत्तेचा मद आणि दबलेल्या गटाचा असंतोष यांच्या घर्षणातून विस्फोटाच्या ठिणग्या उठतील; नव्हे त्या उठलेल्या आहेतच. १९६० सालानंतर जगभरात स्त्री-मुक्तीसाठी लढे उभारले गेले; आणि यातून स्त्री-मुक्ती संबंधीचे अनेक विचारप्रवाह पुढे आहे. पुरुषी व्यवस्थेने स्त्रीवर केलेले अत्याचार आणि 'स्त्री-मुक्ती संबंधीचा टोकाला जाणारा विचारप्रवाह' या दोन्ही गोष्टी गैर आणि अवांछनीयच आहेत यात शंका नाही. या 'स्त्री-पुरुष' द्वंद्याच्या विचारव्यूहातून बाहेर पडण्याचाही एकमेव मार्ग 'सहजीवना'चाच आहे. आज 'सहजीवनाच्या' साधनेची नितांत गरज आहे. व्यक्ती, कुटुंब आणि समाज यांन तारणारा आणि निकोप आणि परिपुष्ट करण्याचाही हा एकमेव मार्ग आहे.

Why is it mandatory in the banks to write on cheques the amount of money in both words and figure ...

At 4.00 pm, when the bank was closed for the day, the branch manager received a phone call from a woman in a very sweet, melodious voice. From the other end of the phone, the lascivious lady murmured like a fountain falling from a hill, "Sir, I desperately need rupees 2 lakh in cash. I'll get the cheque in ten minutes, will you plz wait for me?"

The branch manager was overwhelmed by the woman's melodious voice. He ordered the cashier to keep the money ready. The cashier got angry with utter annoyance, but started getting ready to pay two lakh rupees.

Meanwhile, a huge, fat, ugly-looking woman patted the door of the branch manager's office and said in a melodious voice, "Can I come in, sir?"

For so long, the manager had imagined the face of a beautiful woman...but when he saw this real woman, he became speechless for a while. But he regained his senses quickly and said, "Sorry, madam, the cash is closed today. Come tomorrow."

"You could have said that over the phone!" - the woman walked out of the bank with a bang.

"The cashier, who was waiting ready to pay, said angrily to the manager, "If you had decided not to pay, why did you hold me back?"

"The manager said- You also must know the international rule of banks- "If WORDS and FIGURE do not match, payment will be declined." "The cashier fainted !!

शाखावृत्त -

स्नेहांगण दिव्यांग मुलांच्या शाळेत अस्थिरोग तपासणी शिबिर

दि. १६/०३/२४ रोजी मातृ सेवा संघ, स्नेहांगण दिव्यांग मुलांच्या शाळेत विद्यार्थ्यांकरिता अस्थिरोग तपासणी शिबिराचे आयोजन करण्यात आले. नागपुरातील सुप्रसिद्ध अस्थिशल्य चिकित्सक डॉ. सुश्रुत बाभुळकर आणि त्यांचे सहकारी यांनी यावेळी विद्यार्थ्यांची तपासणी केली. तपासणी अंती १५ विद्यार्थ्यांना ऑपरेशन, २२ विद्यार्थ्यांना फिजिओथेरपी तर ०३ विद्यार्थ्यांना आर्टिफिशियल अवयव लावणे असे निदान करण्यात आले. डॉ. सुश्रुत बाभुळकर यांनी या वेळी विद्यार्थी आणि पालक यांच्याशी संवाद साधला यावेळी बोलताना ते म्हणाले की, "विद्यार्थ्यांचे निदान केले आहे, ज्यांना ऑपरेशन्सची गरज आहे अशा सर्व विद्यार्थ्यांचे ऑपरेशन्स निःशुल्क केल्या जातील. परंतु ह्या कामात पालकांनी अपेक्षित सहकार्य केल्यास आपण विद्यार्थ्यांचे अजून चांगल्या रीतीने पुनर्वसन करू शकू", असा विश्वास डॉ. सुश्रुत बाभुळकर यांनी यावेळी व्यक्त केला.

डॉ. सुश्रुत बाभुळकर यांनी आतापर्यंत शाळेतील सुमारे ३०० विद्यार्थ्यांचे ऑपरेशन केलेले आहेत. याप्रसंगी शाळेतील विद्यार्थ्यांनी आणि स्नेहांगण शाळेच्या शाळाप्रमुख यांनी डॉ. सुश्रुत बाभुळकर आणि त्यांचे सहकारी डॉक्टर्स यांचे पुष्पगुच्छ देऊन स्वागत केले.

मातृसेवी / एप्रिल २०२४ (२५)

स्नेहांगण शाळेचा ४३ वा वर्धापन दिन सोहळा

मातृ सेवा संघ द्वारा संचालित स्नेहांगण दिव्यांग मुलांची शाळा सीताबर्डी नागपूर या शाळेचा ४३वा वर्धापन दिन साजरा करण्यात आला. नागपूरच्या समाजसेविका स्व. उषाताई संत व पद्मश्री स्व. डॉ. विक्रम मारवाह या दोघांच्या संकल्पनेतून साकारलेली स्नेहांगण शाळा यशस्वीरीत्या वाटचाल करून ४३ व्या वर्षात पदार्पण करित आहे. मागील ४२ वर्षांपासून शाळेने अनेक दिव्यांग विद्यार्थ्यांना घडविले आहे व ते विद्यार्थी समाजामध्ये मानाने आपल्या आयुष्याची वाटचाल करित आहे. अशा अनेक विद्यार्थ्यांपैकी एक माजी विद्यार्थिनी, पॅरा अथलेटिक म्हणून आंतरराष्ट्रीय स्तरावर नाव गजविलेल्या श्रीमती सुवर्णा राज या कार्यक्रमाच्या प्रमुख पाहुण्या म्हणून लाभल्या. शरीर सुदृढ ठेवण्यासाठी आपण शरीराचा व्यायाम करतो. त्याचप्रमाणे मनाचे आरोग्य उत्तम ठेवणेही खूप गरजेचे आहे. त्यासाठी गरज आहे सकारात्मक विचारांची. 'आपण सर्वांनी सकारात्मक विचार ठेवला पाहिजे.' असा संदेश सत्कारमूर्ती श्रीमती सुवर्णा राज यांनी विद्यार्थ्यांना दिला.

निवडणूक आयोगाने दिव्यांगांना मतदान करण्यासाठी मतदान केंद्रावर अनेक सोयी उपलब्ध करून दिले आहे, मतदान करा व आपल्या अधिकाराचे पालन करा, असा सल्ला या प्रसंगी श्रीमती सुवर्णा राज यांनी शाळेतील माजी विद्यार्थ्यांना दिला. कार्यक्रमाला उपस्थित मातृ सेवा संघाच्या कोषाध्यक्ष श्रीमती वृषाली देशपांडे, 'आशादीप' महिला बालविकास संस्थेचे सल्लागार श्री. पाटील व श्रीमती वनिता पाटील, विकलांग मुलांचे पुनर्वसन प्रकल्प प्रमुख श्रीमती चित्रा तत्ववादी, कुर्वेज न्यू मॉडेल हायस्कूलच्या सेवानिवृत्त मुख्याध्यापिका श्रीमती वीणा मोहाडीकर या सर्व मान्यवरांच्या हस्ते श्रीमती सुवर्णा राज व बालरोग तज्ज्ञ डॉ. ऋषी लोढाया यांचा शाल, श्रीफळ व पुष्प रोपटे देऊन सत्कार करण्यात आले.

या प्रसंगी इयत्ता दहावीची विद्यार्थिनी कु. अन्वेषा झंजाळ हिला 'विद्यार्थी भूषण' पुरस्कार देऊन सन्मानित करण्यात आले. तसेच शाळेचे काळजीवाहक कर्मचारी श्री. पंकज कान्हेरकर यांना 'विद्यार्थी प्रिय' पुरस्कार देऊन सन्मानित करण्यात आले. यावेळी व्यासपीठावर उपस्थित मान्यवरांनी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. शाळेच्या वर्धापन-दिनाच्या निमित्ताने नागपूरचे प्रसिद्ध जादूगार श्री प्रशांत भावसार यांच्या जादूच्या प्रयोगाचे आयोजन करण्यात आले जादूचे प्रयोग बघत असताना विद्यार्थ्यांनी वेळोवेळी टाळ्या वाजवून श्री. प्रशांत भावसार यांना उत्स्फूर्त प्रतिसाद दिला व वन्स मोअरची मागणी केली. विद्यार्थ्यांना जादूच्या प्रयोगाद्वारे आनंद मिळावा याकरिता श्री सत्यसाई सेवा मंडळच्या श्रीमती संध्या चव्हाण यांनी विशेष प्रयत्न केले.

मातृ सेवा संघाच्या अध्यक्ष डॉ. अरुणाताई बाभुळकर, सचिव डॉ. लताताई देशमुख, मेडिकल सुप्रिंटेंडन डॉ. पुष्पा भावे यांनी शाळेच्या पुढील वाटचालीकरिता

अनेक अनेक शुभेच्छा दिल्या. कार्यक्रमाचे संचलन श्रीमती शिल्पा कोमलकर यांनी केले. स्नेहांगण शाळेच्या प्रमुख श्रीमती मृणाली देशमुख यांनी आभार प्रदर्शन केले. कार्यक्रमाला यशस्वी करण्याकरिता शाळेतील सर्व शिक्षक व शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांनी परिश्रम घेतले.

नंदनवन दुर्बल मनस्क मुलांची शाळा, सीताबर्डी

दि. ३ एप्रिल २०२४ ला नंदनवन दुर्बल मनस्क मुलांची शाळा, सीताबर्डी, नागपूर येथे SVEEP अंतर्गत, शिक्षक व शिक्षकेतर कर्मचारी वर्ग आणि शाळेतील विद्यार्थी यांनी शाळेच्या परिसरामध्ये बाजाराच्या व गर्दीच्या ठिकाणी जाऊन मतदाना विषयी जनजागृती केली. शाळेत सर्व कर्मचाऱ्यांनी मतदानासाठी सामूहिक शपथ घेतली. शिक्षकांनी विविध परिसरातील लोकांना गृहभेटी देऊन, मतदानाची माहिती सांगून मार्गदर्शन केले.

विविध प्रकारचे घोषवाक्ये तयार करून शाळेपासून व्हेरायटी चौकापर्यंत विद्यार्थी फेरी काढण्यात आली. शाळेतील शिक्षक आणि शिक्षकेतर कर्मचारी आणि समाजकार्य विद्यालयाचे विद्यार्थी यांनी आजच्या या जनजागृती कार्यक्रमात सहभागी होऊन नागरिकांना मतदानाचा हक्क बजावण्यासाठी प्रोत्साहित केले. समाजकार्य विद्यालयाचे विद्यार्थी व शाळेचे शिक्षक यांनी पथनाट्याद्वारे मतदानाचे महत्त्व नागरिकांना सोप्या भाषेत सांगितले.

Dhruv Nature Park
An Agri Tourism Place Certified By Govt. of Maharashtra

*Cherish Your Memories
Close to The Nature*

*Enjoy Fun Filled Family Time
In The Lap of The Green Lovely
Panjara Valley Surrounded By
Natural & Serene Teak Forest
and Chirping Birds*

Dhruv Wellness :
We Help You In Protecting Your Emotional Health
* Talk Therapy * Art Therapy * Animal Assisted Therapy

At Post Bazargaon, On Panjara Road, Nagpur (Rural)
☎ 9511615119 ☎ 9423683993 🌐 www.dhruvnaturepark.in

Veg & Non Veg
Assal Gavrani
Lunch Facility
Available

मातृसेवी / एप्रिल २०२४ (२७)

Regd. No. RNP/NP/ City/510/2023-2025

मातृसेवा संघ, सीताबर्डी, नागपूर

प्रमुख कार्यालय : उत्तर अंबाझरी मार्ग, सीताबर्डी, नागपूर - १०
दूरध्वनी ०७१२-२५२२२८७, ०७१२-२५२२३९३ / २५२३५९६

कार्यक्षेत्र

- शाखा -

१. सीताबर्डी, नागपूर २. महाल, नागपूर ३. वर्धा ४. भंडारा ५. आर्वी
६. जबलपूर ७. हिंगणघाट ८. ब्रह्मपुरी ९. बिलासपूर १०. वरोरा ११. चांदूररेल्वे १२. अकोला
- सीताबर्डी सूतिकागृहांतर्गत पुरविण्यात येणाऱ्या सुविधा -
बाह्यरुग्ण विभाग, शस्त्रक्रिया विभाग, बालरोग विभाग, अपूर्णकाल अर्भक
विभाग, बृद्ध व स्त्रीरुग्णसेवा, कुटुंब कल्याण योजना, प्रसवपूर्व तपासणी, प्रसवोत्तर
तपासणी, बालविकास चिकित्सा केन्द्र, पॅथॉलॉजी, सोनोग्राफी व कलर डॉपलर,
पॅपस्मिअर टेस्ट (कॅन्सर निदान केन्द्र), कॉल्पोस्कोपी, एड्स, (आय.सी.टी.सी.टी.)
प्रकल्प, मेमोग्राफी, संध्यादीप

शैक्षणिक कार्यक्रम

बहुउद्देशीय परिचारिका प्रशिक्षण केंद्र, सी.जी.ओ., डी.जी.ओ. -
नागपुरातील प्रकल्प / प्रवृत्ती -

* महिला व बाल कल्याण सीताबर्डी रुग्णालय आणि अनुसंधान संस्था, सीताबर्डी
नागपूर * सुधारित सहाय्यक परिचारिका प्रसविका प्रशिक्षण केंद्र * कर्मचारी महिला वसतीगृह,
सीताबर्डी, नागपूर * इन्स्टिट्यूट ऑफ सोशलवर्क, बजाजनगर * नंदनवन दुर्बलमनस्क
मुलांची शाळा व संरक्षित कर्मशाळा, सीताबर्डी, नागपूर * पंचवटी आश्रम * मातृसेवा मासिक
* कर्मचारी महिला वसतीगृह, बजाजनगर * 'स्नेहांगण' अपंग मुलांची शाळा * कौटुंबिक
सेवा सल्ला केंद्र, बजाजनगर व मासेस समाजकार्य संस्था बजाजनगर * विकलांग मुलांचे
पुनर्वसन प्रकल्प * कुसुम विहार * मेमोग्राफी सेंटर

Regd. with the Registrar of Newspapers, New Delhi 11638/1966

प्रकाशक : अध्यक्ष/सचिव, मातृसेवा संघ, उत्तर अंबाझरी मार्ग, नागपूर - १०

अक्षर जुळवणी व मुद्रक : श्री एन्टरप्राईजेस, सीताबर्डी, नागपूर - ४४००१२

मातृसेवी / एप्रिल २०२४ (२८)